

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

Володимир Ткаченко

•

ГЛУХІВСЬКИЙ ДІВОЧИЙ МОНАСТИР

Слово «монастир» з грецької перекладається, як житло віруючої людини на самоті, в безлюдній місцевості — пустелі. У миру монастирське господарство являє собою основну форму організації релігійного поселення, в приміщеннях якого гуртуються ченці, черниці під єдиним для всіх братів і сестер статутом.

Перші християнські монастирі виникли у 4 столітті на території Римської імперії, до складу якої в ті далекі віки входили майже всі землі сучасних країн Європи. Першим православним монастирем можна вважати Києво-Печерську лавру, яку було засновано десь в середині 11 століття. Нам відомо, що у другій половині 11 століття на території Лаври було побудовано Успенський собор, який діяв за призначенням протягом дев'яти останніх віків... і був зруйнований під час німецько-фашистської окупації Києва. Збереглися лише Троїцька надвратна церква, освячена у першій половині (2-го століття, Всесвятська церква та декілька споруд господарського призначення, які було побудовано, дещо пізніше. Одночасно з Лаврою, першість релігійного поселення в Україні рішуче виборює Новгород-Сіверський монастир, заснований у 1033 році за розпорядженням князя Мстислава Володимировича Тмутараканського, який до того князував в Тмутаракані (держава, що існувала в 10—11 ст. на землях Керченського і Таманського півостровів, до Туапсе, Армавіра...), а пізніше — в Чернігові. Правда, дещо пізніше Новгород-Сіверський монастир було закрито на невизначений строк. І лише в 1620 році його діяльність відновилась на кошти каштеляна Минського і старости Новгород-Сіверських земель Пасочинського, який пізніше під ім'ям князя поселився у Глухові.

До середини 1600-х років на Глухівщині монастирів не було, якщо не брати до уваги Глинську Пустинь, яку було засновано десь в першій половині 16 століття, а освячено і затверджено грамотою государя — у 1555 році, неподалік селища Шалигиного... Справа в тому, що в ті такі далекі віки ця Божа обитель була адміністративно підпорядкована Путивльському повіту, всі землі якого по річку Клевень у 1500-му році були відвойовані росіянами у литовців і силоміць приєдналися до Курської губернії... І лише після революції 1917 року більшість земель цього, колись російського повіту, повернуті і підпорядковані знову Україні.

Кожне монастирське господарство мало значні обігові кошти і чистий прибуток за рік.

Глухівський Преображенський дівочий монастир було засновано у другій половині 1663 року, про що свідчить Універсал першого гетьмана-на Лівобережній Україні Івана Брюховецького. У житті таке затверд-

ження відбувається в тому разі, коли та чи інша юридична установа (особа) створена й існує практично. Тобто, установа, заклад, поселення... планується і створюється дещо раніше його освячення і затвердження як юридичної одиниці. Це логічне припущення стосується і Глухівського дівочого монастиря, який практично було закладено чи засновано восени 1661 року. Ця остання дата пов'язана чорними і білими нитками з родиною фундаторів зазначеного монастирського комплексу. Засновником дівочого монастиря на Глухівщині була вдова військового товариша Ніжинського полку Марка Кимбаровича — Агафія, яку в миру називали за прізвиськом чоловіка — Кимбаровичевна. Агафія — одинока жінка, чоловік якої помер десь у другій половині 1661 року. Такі обставини наводять на думку про дату фактичного заснування Глухівської жіночої обителі, якою можна вважати другу половину 1661 року, коли помер Марк, чоловік Агафії. Так воно і сталося, бо після поховання свого чоловіка, восени 1661 року, Агафія приїхала до Глухова, де у її родині було два великих на той час села — Береза і Чернечина. В Глухові і в своїх селах вона підбрала гурт молодих віруючих дівчат і одиноких жінок (у деяких були діти), які бажали прийняти чернечий постриг, і поселила їх в одному з приміщень свого палацу, що стояв в центрі села Чернечина, де в наш час діє суконна фабрика. Вона звернулась до полковника Ніжинського полку, Василя Золотаренка, щоб той своїм полковим універсалом затвердив нове релігійне жіноче поселення на околиці Глухова. Але до компетенції полкової канцелярії не входив ритуал затвердження нових поселень. Подібні питання вирішував гетьман, маючи згоду государя.

Приведені вище подробиці заснування Глухівського дівочого монастиря потрібні не тільки читачу. Справа в тому, що дослідник монастирського життя на Русі О. Ратшин в своєму довіднику «Полное собрание исторических сведений о всех бывших... и ныне существующих монастырях...», який вийшов друком окремою книжкою у середині 19 століття, вважає, що Глухівський дівочий, монастир було засновано в середині 1670-го року...

Родині Кимбаровичів в Україні належало більше десяти сіл з кріпаками, різними земельними угіддями, ставками, млинами, сукновальнями і крупорушками, водяними і вітряними млинами. В підпорядкованих Марку селах було багато різних ремісничих майстерень, цегельні заводи, культові й садово-паркові споруди, палаци і флігелі, великі і малі цвинтарі чи кладовища...

Село Чернечина до кінця 17 століття базувалось в основному на тому місці, де в наш час існує вулиця Щорса і десь на сто метрів нижче неї, на південний схід, де закінчується вулиця Веригинська. А вже в кінці 18 століття територія Чернечини збільшилась у декілька разів. Межі цього сільського поселення перемістились ближче до Глухова, на південь і південний схід. Вони дійшли до території, де пролягла сучасна вулиця Короленка, а на півдні пройшли набагато далі за вулицею Тургенева. У середині 19 століття це велике село було адміністративно підпорядковане місту і стало одним з семи мікрорайонів Глухова. В селі Чернечина в свій час діяли технічні, хімічні (кожевенні), образотворчі, калачні і інші ремісничі майстерні і великі цехи. Діяла тут дерев'яна приходська церква, яка стояла неподалік від адміністративного будинку сучасної суконної фабрики. Дослідники вважають, що на території фабрики стояли парадні будівлі родини Кимбаровичів — одноповерховий палац, декілька флігелів і побутових приміщень. Починаючи від місцевості, де пролягло русло Сухого струмка, який відділяє територію фабрики від основної частини міста, у Кимбаровичів було велике садово-паркове господарство, в межах якого були розкидані альтанки типу «ротондо», декілька флігелів з опаленням і літнього типу, видові майданчики і палац, про який ми вже згадували.

Паркове господарство і яблуневий сад тягнулись далеко на захід, де в полі бував дубовий гай, що входив до місцевого лісопарку. На руслі Сухого струмка в створі вулиці Веригинської було побудовано невеличку греблю, якою було утворено ставок, водне дзеркало якого приємно прикрашало садибу Кимбаровичів і паркову зону.

Ми згадували, що для організації нового релігійного поселення пані Агафія подарувала всі приміщення свого палацу, флігелі й декілька побутових споруд. Протягом 1662—63 років комплекс всіх названих приміщень, разом з нижньою частиною садово-паркового господарства, був відремонтований, огорожений і урочисто переданий... ігумені тільки-но заснованого Глухівського дівочого монастиря, який було названо на честь такої перебудови Преображенським.

На північній околиці села Чернеччина, де і в наш час тече невеличка річка Береза, дещо раніше Кимбаровичі побудували значних розмірів ставок з млином на його греблі, який працював на повну потужність восени і навесні. А взагалі, млин міг працювати і в літній період за рахунок накопиченого об'єму води. Це річкове господарство мало назву Чернеча Гребля. І гребля, і ставок майже без змін збереглись до наших днів, за винятком дерев'яних водоскидів, які в наш час замінені на залізобетонні.

Окрім зазначених приміщень, монастиреві були передані всі земельні угіддя двох великих на Глухівщині сіл — Берези, яке наші краєвці добре знають, і Чернеччини, про яке йде мова. Відтоді селяни зазначених поселень стали власністю монастиря, як юридичної особи. В такому разі селяни обробляли свої і монастирські землі на загальних на той час підставах. І вже ренти чи оброк вони сплачували (грошима і продуктами) не поміщику, а монастиреві, за винятком цільових порбів.

Читачу буде цікаво знати, як жили селяни Сіверщини, скажімо, у другій половині 17 століття. В наш час це питання активно вивчається дослідниками. Вони наводять дані з документів минулих віків. Наприклад, на кожному сільську сім'ю в середньому приходилось десь дві-три корови, одне-два порося, п'ять-шість овець, один-два коня, два-чотири воли. Були у селян кози, птиця, бджолосім'ї... Для прикладу, на одне село з 50 дворів приходилось 200—220 дуплянок з бджолами. В селі могло бути від 10 до 30 вітряних споруд. Це були млини, крупорушки, сукновальні (здебільшого на річкових комплексах) чи силові приводи, з допомогою яких приводились в дію, скажімо, верстати в ремісничому цеху чи якісь круги... Завжди біленькі сільські хати мали солом'яне покриття, а палаци панів і козацької старшини — тесове чи черепичне.

Не менш цікаво буде узнати про деякі випадки, які були пов'язані з дівочим монастирем. Наприклад, коли в січні-лютому 1664 року король Польщі Ян-Казимир зі своїм каральним військом підійшов до Глухова і взяв фортецю в облогу, то декілька перших днів його величність перебував у парадних кімнатах палацу Кимбаровичів, який вже входив до монастирського комплексу. Пізніше королівська челядь і сапери обладнали для монарха в селі Чернеччина окремих будинок з просторим двором.

І таке. Тисячі воїнів польської армії, які загинули під час штурму укріплень Глухівської фортеці, були поховані на Веригинському кладовищі у декількох великих братських могилах. Тіла командирів ескадронів (ескадрон — десь 200—300 кіннотників), полків і деяких рядових, які загинули в перші дні штурму фортеці, поляки відправили на санях до Польщі... А коли король поселився в окремій хатинці, то в парадних кімнатах монастирського комплексу військові обладнали лазарет здебільшого для воєначальників різного рівня і шляхетних осіб (знаті). Черниці активно допомагали пораненим, як члени санітарної дружини.

У перші роки своєї діяльності в приміщеннях дівочого монастиря несли службу близько 20-ти молодих жінок-монахинь, які після традиційної молитви за статутом займались господарськими справами. Черниці шили одяг різного призначення (на замовлення), прями, ткали полотно, виробляли предмети релігійного культу, які йшли для оздоблення приміщень якоїсь приходської чи своєї дворової церкви, виконували багато інших робіт. При монастирі була досить велика по чисельності прислуга жіночої і чоловічої статі. Наприклад, монастирське господарство обслуговували (нехай дещо пізніше...) два кучери і 4 чи 6 робітників, які виконували різні роботи по найму: доглядали коней, готували в дорогу гужовий транспорт, заготовлювали провізію і фураж, ремонтували приміщення тощо. Тут же несли службу два охоронці садиби, садівник, їжу готували дві кухарки. У приміщеннях монастиря проживали діти молодих самотніх монахинь. Для виконання обрядово-ритуальних і службових функцій при монастирі діяв хор з 12—18 осіб.

Дослідники вважають, що вже в перші роки свого існування Глухівський дівочий монастир був одним з багатих релігійних поселень в Україні. Мабуть, з цих причин на нього звернули увагу генеральна старшина і вище духовенство України. Духовно-світська знать вирішила... об'єднати Глухівський дівочий з Київським Вознесенським, який ще називали — Паненський Печерський дівочий. Точніше, духовні і військові метри вирішили зробити Глухівський дівочий монастир філією Київського Вознесенського. У 1681 році вийшов Указ-універсал гетьмана Івана Самойловича, яким Глухівський дівочий монастир було офіційно підпорядковано Київському Вознесенському. Правда, в Указі йшла мова про об'єднання двох монастирських общин... На той час ігуменею Київського Паненського Печерського монастиря була двоюрідна сестра матері Івана Мазепи — Магдалина. Тут же працювала її дочка — Памфія.

В указані роки Вознесенський монастир був визначним центром літургійного шитва в Україні — гаптування золотими і срібними нитками предметів мирського і культового призначення. Це могли бути головні убори і жупани для вельмож, архієрейський одяг і різносюжетні образи на полотні чи дощечках, які створювались в одній з майстерень, а оздоблювались рукодільницями монастиря. При Київському монастирі ведучими майстринями по гаптуванню були дві жінки — Марія Макевська та її донька Памфілія. Тут вони створили свою школу літургійного шитва.

Наприкінці 1681 року Марія і Памфілія приїхали до Глухівського дівочого монастиря, де протягом майже двох років запроваджували літургійне шитво. Під керівництвом досвідчених майстринь глухівські дівчата не тільки пізнали і освоїли цей красивий, дорогий і дуже складний вид мистецтва. З роками вони значно розширили його тематику, привнесли до нього щось неповторне, тепле, щось дивне своє, щось сіверянське... Серед багатьох складних за орнаментом і досконаліх за технікою виконання робіт були і м'які полотна — «Укладний воздух, оплакування Христа», і виконане на замовлення архієрейське облачення. Ці унікальні речі збереглись, дійшли до наших днів. Такі приємні для нас факти говорять про те, що наприкінці 17 і впродовж 18 (до 1788 р.) століть Глухів був, мабуть, другим в Україні центром... академією літургійного шитва.

Десь у першій половині 1680-х років ігуменею Київського Вознесенського і Глухівського Преображенського монастирів стала мати Івана Мазепи Марія, яка назвала себе — Магдалена, бо її сестра вже носила ім'я Магдалина. Вона підписувала свої листи чи документи таким службовим ім'ям: «Марія Магдалена Мазепина, всечистая госпожа ігуменія монастиря Паненского Печерского и Глуховского». Літом 1685

року пані Марія Магдалена приїхала до Глухова, щоб зустрітися з сестрами.

Під час її приїзду на Глухівщині йшли проливні дощі. І Ігуменя Марія Магдалена з труднощами доїхала до села Чернеччина, де знаходився дівочий монастир. Вона ознайомилась з господарством монастирського комплексу, у дворі якого діяли майстерні художнього шитва і гаптування... Пані Магдалена довго вивчала наше місто Глухів, фортеця якого базувалась на узвишші, де ще за часів «бронзи» знаходилось Старосвітське городище. Їй сподобалась місцевість, де колись знаходився двір князя (колишнього старости Новгород-Сіверських земель) Пасочинського. Тут було декілька добротних житлових будівель і стояла новенька церква Успіння, яку було побудовано протягом 1665—75 років на місці поховання 30 російських воїнів і представників російської церкви, яких було страчено восени 1663 року за розпорядженням полковника Глухівського особливого полку (полк існував понад 3 роки в 1663—65) К. Гуляницького. Цей досить великий двір зі сходу і півночі було обнесено ровом і дубовими надобами, а з заходу і півдня його захищав крутий укіс довжиною 20—30 м. По баченню пані Марії, це був майже готовий замок для монастирського комплексу...

Через тиждень ігуменя нашого (Глухівського) монастиря була в Батурині на прийомі у гетьмана Самойловича. Вона просила дозволу на перенесення Глухівського дівочого монастиря в межі фортеці. Але гетьман не дав згоди, бо таке культове поселення було б значною перешкодою для фортеці, всього міського господарства. Тоді пані Марія Магдалена терміново прибула до містечка Бахмач, де в родовому маєтку Мазеп відпочивав її син Іван. Разом з сином, який був гарним дипломатом, вони умовили гетьмана. «Монарх» Самойлович не тільки дав дозвіл на перенесення божої обителі з «болота» на «материкову частину» нашого міста-фортеці. Він допоміг це зробити матеріально і юридично...

Дослідники наших днів вважають, що це була трагічна помилка пані Марії Магдалени, яка, мабуть, призвела до закриття дівочого монастиря у критичні для нього 1786—88 роки. Можливо, що в першому варіанті архітектурний комплекс Глухівського дівочого монастиря дійшов би до наших днів. Він би прикрашав наше місто Глухів духовно і естетично... А поки що йшла перебудова. Успенську церкву було перетворено в одноіменний собор, побудовано декілька нових приміщень, вся територія нового монастирського комплексу була обнесена міцним цегляним муром... Монастир продовжував свої культові і ремісничі традиції. Дівчата молились, шили одяг для міщан і панів, оформляли написані місцевими богомазами ікони, творили безцінні в художньо-естетичному відношенні речі, про що треба говорити окремо...

Для благоустрою нового двору і побудови на новому місці приміщень трапезни гетьман пожертвував зі своєї кишені значні кошти. Пані Марія та її син Іван Степанович знайшли кошти для будівництва нових майстерень побутового, художнього і літургійного шитва. На новому місці дівоча обитель одержала назву — Глухівський Успенсько-Преображенський дівочий монастир. Успенську церкву було переосвячено в Успенський собор, який діяв за призначенням більше ста років... Як відомо, Глухівський дівочий монастир було закрито у 1786—88 роках, а собою який чомусь не вписався в міський ландшафт і, мабуть, з цієї причини не знайшов собі місця «под Глуховской луной», було розібрано у першій половині 19 століття.

Цікава, якими бачились сучасникам дівочий монастир і Глухівська фортеця?.. Повертаючись у 1702 р. з Єрусалима через Київ і Глухів, паломник з Москви Леонтій Лук'янов висловив чи записав такі враження від побаченого: «Город Глухов земляной, обруб дубовый, вельми крепок, а в нем жителей богатых много, панов; и строения в нем преузор-

чатые, светлицы хорошие; палаты в нем полковника (Стародубского, графа) Миклашевского — зело хороши; ратуша зело хороша и рядов (торговых лавок) много; церквей каменных много. Девичий монастыр предиве нзело; соборная «Троицкая» церковь хороша очень... Очень зело лихоманы хохлы затейливы к хоромному строению, в малороссийских городах другова вряд ли такова города сыскать, лучше Киева строением и житием».

Джерела та література:

- 1 Ратшин А. Полное собрание исторических сведений о всех бывших... и ныне существующих монастырях... — Москва, 1852. — Стр. 540.
- 2 Кара-Васильева Т. Гаптарство у Сіверських жіночих монастирях. // «Сіверянський літопис». № 1 — 1996 р. — С. 60—67.
- 3 Белашов В. Глухів — забута столиця гетьманської України. — Київ, 1992 рік.
- 4 Доценко А. До історії Єлецького монастиря (про клерикальність Російської держави). «Сіверянський літопис». № 5. — 1995 р. — С. 45. Чернігів.

